

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

Михайліченко М.А.,

кандидат історичних наук,

старший викладач кафедри державно-правових дисциплін та українознавства

Сумського національного аграрного університету

Зігунов В.Ю.,

студент II курсу юридичного факультету

Сумського національного аграрного університету

УДК 341.234(477)(=411.16)«1918/1919»

DOI <https://doi.org/10.32845/2663-5666.2019.2.1>

ПОЛІТИКА УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО ЩОДО ЄВРЕЙСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ МЕНШИНИ

Одним із найважливіших завдань, які постали перед українськими урядами часів революції 1917–1921 рр., було залучення до державотворчих процесів національних меншин, насамперед російської, єврейської та польської. Зрештою, позиція національних меншин багато в чому визначила долю Української революції. Тому досвід етнонаціональної політики тогочасної української влади, зокрема й щодо т. зв. «єврейського питання», потребує уважного вивчення.

«Єврейське питання» у політиці українських урядів періоду революції 1917–1921 рр. уже давно стало предметом досліджень українських і закордонних учених. Цю проблематику, зокрема, досліджували В. Гусєв, М. Гон, Б. Куцмані, М. Лазарович, В. Нестеренко, О. Нейман, В. Сергійчук, В. Устименко. Водночас більшість істориків зосереджуються на періоді Центральної Ради та Директорії Української Народної Республіки (далі – УНР). Водночас політика урядів Української Держави щодо єврейської національної меншини залишається менш дослідженою.

У період Другого Гетьманату накопичено вагомий етнополітичний досвід, який може бути використаний під час побудови сучасної стратегії українсько-єврейських взаємин. Вивчення цього досвіду і є метою нашого дослідження.

Для реалізації означеної мети ми ставили перед собою такі завдання:

– проаналізувати політику Української Держави щодо забезпечення національно-культурних потреб українського єврейства;

– охарактеризувати масштаби антиєврейських погромів за доби Другого Гетьманату та заходи влади щодо боротьби із ними.

Розпуск Центральної Ради і прихід до влади П. Скоропадського призвели до деяких змін в етнополітичному курсі держави. Варто зауважити, що про гарантування прав різних національностей на вільний розвиток у програмних документах гетьмана не згадувалося. Щоправда, у Грамоті до всього українського народу П. Скоропадський закликав усіх гро-

мадян і козаків України «без різниці національності і віросповідання допомогти мені і моїм працівникам і співробітникам у нашому загальному і велико відповідальному ділі», а в «Законах про тимчасовий державний устрій України» гарантував усім неправославним можливість користуватися «на кожному місці свобідним віровідправленням їх віри й богослужінням по її обряду» [2, с. 18–23]. Гетьманський уряд обмежився лише опублікованою 10 травня «Заявою», де, серед іншого, задекларував своє ставлення до проблем національних меншин: «Гетьманський уряд визнає права інших національностей, що перебувають на українській землі, і вповні шануватиме їх культуру та не буде вживати утискання і нетерпимості супроти якої-небудь частини громадян» [5, с. 97].

Уже на початку травня 1918 р. з боку окремих представників гетьманського уряду пролунали заяви про необхідність ліквідації національних міністерств як органів, що суперечать принципам рівноправ'я всіх народів Української Держави. Про свої наміри щодо ліквідації національно-персональної автономії національних меншин заявив в інтерв'ю журналістам і сам П. Скоропадський. Санкціонуючи часткове згортання заходів, ініційованих урядом Центральної Ради у сфері міжнаціональних відносин, гетьман керувався тим, що вони можуть загрожувати територіальній цілісності України [5, с. 97].

Ці заяви викликали занепокоєння у представників єврейської громадськості. Окремі єврейські політичні кола вимагали недопущення ліквідації національних міністерств і навіть рішучої боротьби з «ворогами персонально-національної автономії» [4, с. 29]. За таких умов президія Єврейської Національної Ради ініціювала зустріч делегації у складі М. Зільберфарба, В. Лацького і Л. Слоніма з головою новоствореної Ради міністрів Ф. Лизогубом, яка відбулася 13 червня 1918 р. На цій зустрічі Ф. Лизогуб висловився про невідворотність ліквідації національно-персональної автономії і міністерств національних меншин, оскільки вони можуть сприяти розпалюванню міжнаціональної

ворожнечі в Україні. Голова уряду підтвердив, що в Україні гарантовано рівноправність усіх громадян, незалежно від їхньої національності та віровизнання. Депутація звернула увагу голови уряду на те, що після скасування національно-персональної автономії єврейські общини вже не зможуть примусово збирати податки у своїх членів. У відповідь вони почули, що общини мають право збирати благодійні внески, а члени Єврейської Національної Ради можуть викласти свої пропозиції щодо цього на розгляд Ради міністрів гетьмана [9, с. 342]. Не дало очікуваних результатів і засідання Національних рад міністерств у справах великоросів, євреїв і поляків. Висловлювалися лише припущення про строки ліквідації цих органів [4, с. 29].

Питання щодо ліквідації національно-персональної автономії національних меншин було остаточно вирішене 8 липня 1918 р. на засіданні уряду. На цьому засіданні Ф. Лизогуб зробив офіційну заяву, згідно з якою ухвалений Центральною Радою Закон про національно-персональну автономію втрачає чинність, а національні міністерства скасовуються, оскільки «національні привілеї можуть сприяти тільки розквіту національної боротьби». Натомість голова уряду пообіцяв, що «уряд буде допомагати змаганням національностей», тобто сприяти їх культурному і національному розвитку» [4, с. 30]. Наступного дня, 9 липня 1918 р., разом зі скасуванням закону про національно-персональну автономію були офіційно скасовані і три національних міністерства. Проте діяльність трьох національних міністерств фактично тривала ще понад три з половиною місяці, оскільки ухвала про їх ліквідацію була опублікована лише 22 жовтня [5, с. 98]. Єврейські общини відреагували на скасування Закону про національно-персональну автономію письмовими протестами [7, с. 60].

16 липня 1918 р. німецькою військовою чотою розігнано Єврейську Національну Раду, яка мала виробити законопроект про скликання Єврейських установчих зборів і організувати проведення виборів до цього органу [3, с. 222–225].

Проте, незважаючи на ліквідацію національно-персональної автономії, єврейським політичним діячам вдалося сформувати вищий представницький орган своєї нації – Тимчасове єврейське національне зібрання (далі – ТЄНЗ), яке мало стати альтернативою Єврейських установчих зборів.

Вибори депутатів до Національного зібрання проведені 11–13 серпня 1918 р. і відбулись у 168 громадах із тих 195, створення яких свого часу було затверджене Міністерством єврейських справ. 28 жовтня 1918 р. на прикінцевому засіданні головного виборчого бюро затверджено вибори у 161 єврейській громаді, дійсними визнано 3 565 голосів членів громадських рад, які представляли 209 128 виборців [3, с. 225–226]. Унаслідок виборів у 90 населених пунктах України 44,1% голосів віддано так званим «загальним сіоністам», 19,9% – Бунду, 11,8% – релігійно-політичній групі «Ахдус», 10,3% – ЄСДРП ПЦ.

Перша сесія Національного зібрання проходила із 3 по 11 листопада 1918 р. в атмосфері гострих політичних суперечок. Проте Зібранню вдалося розробити резолюцію, яка, зокрема, містила такі вимоги: визнання єврейського народу як нації; прийняття єврейської нації до Ліги Націй; міжнародні гарантії для відбудови єврейського національно-політичного центру на історичній батьківщині єврейського народу – Палестині; національно-персональної автономії в тих країнах, де євреї цього вимагають; допущення єврейської делегації на мирний конгрес [9, с. 343–345]. Ця резолюція так і не дочекалася реакції уряду, оскільки за два дні відбулось повстання проти влади П. Скоропадського [1, с. 285].

Варто зауважити, що гетьманський уряд ужив заходів щодо забезпечення культурно-освітніх потреб українського єврейства. Так, було виділено 87 тис. 700 крб на організацію літніх курсів учителів єврейських шкіл у Києві, Одесі та Катеринославі [13, с. 293]. У першому Статуті Української Академії наук передбачено вакансії для академіків, які б розробляли проблеми національно-культурного життя національних меншин, безпосередньо пов'язаних з Україною, зокрема і єврейської. Аналогічним чином здійснювали свою діяльність Національна бібліотека та Центральний комітет охорони пам'яток старовини і мистецтва України [5, с. 99].

Євреї залучалися до роботи в органах влади різних рівнів. Так, банкір С. Гутник був міністром торгівлі і промисловості [10, с. 89].

Отже, ліквідація єврейської національно-персональної автономії була сприйнята єврейським політикумом як відверто антидемократичний, реакційний крок уряду. Проте ми погоджуємося із М. Лазаровичем, який зауважив, що ці дії були зумовлені реалізацією територіально-державницького принципу, згідно з яким в основі державного суверенітету лежала територія, а не національність. Отже, влада, не акцентуючи уваги на поділі суспільства за національною ознакою, прагнула досягнути консолідації всього суспільства, урахувавши й іноетнічне населення, яке проживало в Україні.

Окремо варто розглянути заходи влади щодо боротьби з єврейськими погромами й іншими проявами антисемітизму. Незважаючи на припинення антисемітських ексцесів, характерних для останніх місяців діяльності Центральної Ради, окремі утиски єврейського населення все ж спостерігались.

Так, наприкінці травня 1918 р. газета «Відродження» випустила низку публікацій відверто антиєврейського характеру. В одній зі статей, зокрема, зазначалось: «Там, де будується українська державність, там євреїв, як активних працівників немає, однак там, де вона руйнується, – там євреї працюють дуже активно. Вони мають стати абсолютно нейтральними, не втручатись в емансипацію українського народу, якщо ж вони активно виступатимуть проти, то пожнуть, що посіяли» [14, с. 261–262]. Хоча такого роду публікації були непоодинокими в той час, проте вони радше відображають настрої окремої частини українського

суспільства, ніж позицію гетьманського уряду, яке не могло повною мірою контролювати зміст газетних публікацій, що визнавав і сам П. Скоропадський [12, с. 219–220].

Вивчаючи прояви національних утисків єврейського населення України, варто окремо розглянути ставлення до нього австро-німецької військової влади.

Уже в перші місяці свого перебування в Україні німці вдалися до репресій, спрямованих проти єврейських соціалістичних партій, насамперед Бунду. Так, у квітні 1918 р. німецьким військовим загоном розігнано збори прихильників Бунду в Києві, згодом заборонено з'їзд його місцевих організацій, заарештовано його делегатів на Українській профспілковій конференції. Через деякий час припинено випуск газети «Фольксцайтунг», а сам лідер Бунду М. Рафес заарештований [4, с. 31].

Крім репресивних заходів щодо єврейських соціалістичних партій, австро-німецьким командуванням у різних місцевостях України видано низку відозв і наказів антиєврейського змісту. Так, німецьким окружним комендантом, підполковником Шерером видане звернення до населення міста Сміла Київської губернії, в якому зазначалось так: «Установлено, що ворожі агенти, більшою частиною євреї, у містах і селищах поширюють брехливі і дратівливі чутки про німців; цим вони хочуть підірвати честь німецької держави, а вас позбавити довіри до німців, які охороняють вас від розбійників і банд». За поширення таких пліток комендант погрожував ув'язненням і навіть смертною карою [14, с. 265].

Схоже звернення, за підписом окружного коменданта, полковника фон Розенка оприлюднене в Білій Церкві 18 липня 1918 р. У цьому зверненні містилася низка погроз на адресу місцевих євреїв, а саме: «Комендатурі стало відомо, що більша частина єврейського населення <...> найганебнішим чином агітують проти Українського уряду і німецької влади <...>. Німецькій комендатурі відомо про цілий ряд подібних єврейських порушень мирного життя. Вона буде без жалю переслідувати цих небезпечних суб'єктів і звертає увагу на те, що ці небезпечні особи через такі вчинки підлягають суворому покаранню, якщо вони намагаються відірвати старанний народ від їх нормальної хліборобської діяльності» [11, с. 173].

Привертає увагу об'їзник про «Вплив єврейського населення на солдат», розісланий айстро-угорським військовим командуванням у серпні 1918 р. рабинам і єврейським громадам Подільської, Полтавської та Херсонської губерній. У цьому документі йшлося про те, що з огляду на намагання окремих представників єврейського народу схилити вояків до різного роду злочинів як у політичному, так і в господарчому напрямках, австрійське командування «притягує до відповідальності все єврейство» і закликає його боротись зі злочинними елементами у своєму середовищі. У разі невиконання цих вимог австрійське військо мало накласти на єврейську громаду грошову контрибуцію. Відомо, що ці погрози не досягли мети і були засуджені єврейськими гро-

мадами, зокрема Проскурівською та Катеринославською общинними радами [14, с. 266–267].

Антиєврейські настрої окупаційних військ проявлялись і в більш активних формах. Так, товариш прокурора Кам'янець-Подільської судової палати Щеглятьєв згадував у своїй доповідній записці про погром у м. Ямполі, учинений у листопаді 1918 р. айстро-угорськими вояками: «Увечері прибув у місто Ямпіль і зупинився на ночівлю один батальйон 35 австрійського полку, що прямував до Могильов-Подільський для з'єднання з іншими частинами того ж полку <...>. Після 10-ї години вечора солдати того ж батальйону, розбились на кілька груп, за участі ще не з'ясованої кількості солдат з охоронної сотні місцевого Військового Начальника і місцевого ж загону прикордонної варти, здійснили розгром 18-ти різних крамниць і кількох квартир, завдавши збитків на загальну суму до 350 000 карбованців <...>. Погром мав характер антиєврейський, оскільки розгромленими виявились виключно єврейські крамниці і помешкання; розташовані на базарі (місце погрому) крамниці, що належали християнам, залишилися неушкодженими». Зазначимо, що цей погром обмежувався грабунком і був припинений завдяки діям Державної варти, яка вступила в перестрілку з погромниками і заарештувала 14 вояків, помічених в участі в ексцесі [11, с. 174–175]. Варто зауважити, що насильницькі дії, погроми і грабунок, спричинені втратою дисциплінованості, не були типовою рисою окупаційних військ. Події в Ямполі були радше винятком, спричиненим загальною деморалізацією останніх тижнів існування Австро-Угорської імперії.

Водночас відомі випадки, коли німецькі військові загоны припиняли антиєврейські погроми, учинені селянами-повстанцями. Так, німецьким загоном припинено погром у містечку Лиснянка Звенигородського повіту, під час якого вбито приблизно 40 євреїв. Після розслідування і військового суду німцями розстріляно 40 погромників [14, с. 272–273].

Подекуди до погромів удавались і окремі українські військові частини, особливо в перші тижні після гетьманського перевороту. Так, у Городянському повіті Чернігівської губернії весь травень 1918 р. відзначався погромами загін повітового коменданта Ярошевського. Знущань із його боку зазнало єврейське населення містечок Слобода Радуль, Добрянка, Городня. Жителі останнього скаржилися на злочинні дії Ярошевського: «Єврейське населення тероризоване постійними погрозами поголовної різни, несподіваними облавами, обшуками вночі <...>. Уже два місяці єврейське населення живе серед страху, налякане звірячими знущаннями і розстрілами в Радулї й Добрянці». Подібні повідомлення неодноразово надходили до Міністерства єврейських справ із різних населених пунктів Київської губернії. Зокрема, з містечок Плискове, Ружине, Белиловки. Єврейське населення останнього скаржилось, що «державна варта, на чолі зі своїм начальником, тероризує єврейське населення, арештовує невинних <...> бере великі хабарі» [14, с. 267–269].

Відзначаючи жорстокість описаних злочинів, варто зауважити, що насильство над євреями з боку місцевої гетьманської адміністрації було поодиноким і нехарактерним явищем для тогочасної України. Єврейські ексцеси періоду Гетьманату відрізнялися локальним характером і нечисленними людськими жертвами. Це можна пояснити жорсткою внутрішньою політикою гетьманського уряду, суворістю австро-німецького окупаційного режиму та відсутністю масштабних воєнних дій [8, с. 126].

Загалом, підбиваючи підсумки дослідження, можна зробити висновки про те, що тогочасний український уряд тримав курс на забезпечення суспільного спокою і політичної стабільності у країні. Завдяки цій політиці єврейські погроми стали поодиноким і нехарактерним явищем. Водночас доба Гетьманату позначилась скасуванням національно-персональної автономії національних меншин, єврейської також. Проте політика уряду не відзначалася відвертим шовінізмом і дискримінацією євреїв. Єврейська меншина не була позбавлена можливостей для політичного і культурного розвитку. Держава надавала підтримку єврейським культурно-освітнім установам. Єврейські партії, серед яких і опозиційні, продовжили свою політичну діяльність і навіть сформували вищий представницький орган свого народу – Тимчасове єврейське національне зібрання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Верстюк В., Дзюба О., Репринцев В. Україна від найдавніших часів до сьогодення : хронологічний довідник. Київ, 1995. 687 с.
2. Винниченко В. Відродження нації. Ч. 3 : Репринтне відтворення вид. 1920 р. Київ, 1990. 542 с.

3. Гольдельман С. Жидівська національна автономія на Україні (1917–1920). *Хроніка – 2000*. 1998. № № 21–22. С. 221–233.

4. Гусев В. Національні меншини в планах розбудови української держави (доба Центральної Ради, Гетьманщини, Директорії). *Розбудова держави*. 1993. № 12. С. 27–33.

5. Лазарович М. Політика Української Центральної Ради та Другого Гетьманату щодо національних меншин: компаративний аналіз. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія «Історія, економіка, філософія»*. 2012. Вип. 17. С. 94–100.

6. Любовець О. Ставлення загальноросійських і національних партій до Гетьманату П. Скоропадського. *Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 рр.* 2013. Вип. 9. С. 48–61.

7. Найман О. Уроки державності: УНР і «єврейське питання». Віче. 1998. № 5. С. 120–127.

8. Нариси з історії та культури євреїв України / уряд. та ред. Л. Фінберг, В. Любченко. 3-є вид. Київ : Дух і Літера, 2009. 440 с.

9. Нейман О. Міністерство Єврейських справ УНР. *Хроніка – 2000*. 1998. № № 23–24. С. 337–348.

10. Нестеренко В. Національна політика Української Держави. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія «Історія, економіка, філософія»*. 2012. Вип. 17. С. 87–93.

11. Сергійчук В. Погроми в Україні: 1914–1920 рр. Від штучних стереотипів до гіркої правди, прихованої в радянських архівах. Київ, 1998. 544 с.

12. Скоропадський Павло. Спогади. Київ ; Філадельфія, 1995. 495 с.

13. Українське державотворення: невитребуваний потенціал : словник-довідник / О. Мироненко та інші. Київ, 1997. 560 с.

14. Чериковер И. Антисемитизм и погромы на Украине. *Революция на Украине: по мемуарам белых / сост. С. Алексеев ; под ред. Н. Попова*. Репринт. воспроизведение изд. 1930 г. Киев, 1990. 435 с.

Михайличенко М.А., Зігунов В.Ю. ПОЛІТИКА УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО ЩОДО ЄВРЕЙСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ МЕНШИНИ

У статті проаналізовано політику Української Держави щодо забезпечення національно-культурних потреб українського єврейства; охарактеризовано масштаби антиєврейських погромів за доби Другого Гетьманату та заходи влади щодо боротьби з ними.

Зроблено висновок про те, що уряд Української Держави забезпечив українському єврейству належний захист від погромів, які в період Гетьманату стали поодиноким і нехарактерним явищем. Водночас ліквідовано єврейську національно-персональну автономію, що було сприйнято єврейськими політичними партіями як край реакційний, антидемократичний крок. Проте політика уряду не відзначалася відвертим шовінізмом і дискримінацією євреїв. Єврейська меншина не була позбавлена можливостей для політичного і культурного розвитку. Про це, зокрема, свідчить факт цілком легального створення і діяльності вищого представницького органу українського єврейства – Тимчасового єврейського національного зібрання.

Ключові слова: Українська Держава, єврейська національна меншина, національно-персональна автономія, Міністерство єврейських справ, єврейські погроми.

Михайличенко Н.А., Зігунов В.Ю. ПОЛИТИКА УКРАИНСКОЙ ДЕРЖАВЫ ПАВЛА СКОРОПАДСКОГО ОТНОСИТЕЛЬНО ЕВРЕЙСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО МЕНЬШИНСТВА

В статье проанализирована политика Украинской Державы по обеспечению национально-культурных потребностей украинского еврейства; охарактеризованы масштабы антиеврейских погромов в период Второго Гетманата и меры властей по борьбе с ними.

Сделан вывод о том, что правительство Украинской Державы обеспечило украинскому еврейству надежную защиту от погромов, которые в период Гетманата стали одиночным и нехарактерным явлением. Вместе с тем ликвидирована еврейская национально-персональная автономия, что было воспринято еврейскими политическими партиями как крайне реакционный, антидемократический шаг. Однако политика правительства не отличалась откровенным шовинизмом и дискриминацией евреев. Еврейское

меньшинство не было лишено возможностей для политического и культурного развития. Об этом, в частности, свидетельствует факт вполне легального создания и деятельности высшего представительского органа украинского еврейства – Временного еврейского национального собрания.

Ключевые слова: Украинская Держава, еврейское национальное меньшинство, национально-персональная автономия, Министерство еврейских дел, еврейские погромы.

Mikhailichenko N.A., Zigunov V.Yu. THE POLICY OF THE UKRAINIAN STATE OF PAVLO SKOROPADSKY REGARDING THE JEWISH NATIONAL MINORITY

Pavlo Skoropadsky and his governments kept the course of ensuring public peace and political stability in the country. Due to this policy, such phenomena as Jewish pogroms became a uncharacteristic phenomenon.

At the same time, Hetmanate was marked by the abolition of national-personal autonomy of national minorities and national ministries (Russian, Polish and Jewish). However, despite the elimination of national-personal autonomy, Jewish political figures managed to form the highest representative body of their nation – the Temporary Jewish National Assembly, which should have become an alternative to the Jewish Constituent Assembly in conditions that would make it impossible to hold a general meeting.

The assembly managed to elaborate a resolution, which in particular contained requirements: recognition of the Jewish people as a nation; acceptance of the Jewish nation in the League of Nations; international guarantees for the reconstruction of a Jewish national-political center in the historic homeland of the Jewish people – Palestine; national-personal autonomy in those countries where Jews demand it; admitting a Jewish delegation to a Peace Conference.

It should also be noted that the Hetman government took measures to ensure the cultural and educational needs of Ukrainian Jewry. For example, funds have been allocated for the organization of summer courses for teachers of Jewish schools in Kyiv, Odessa and Ekaterinoslav. Jews were involved in work at various levels of government. So, the banker Sergey Gutnik was the Minister of Commerce and Industry.

In general, one can conclude that the government's policy was not marked by outright chauvinism and discrimination against Jews. The Jewish minority was not deprived of opportunities for political and cultural development.

Key words: Ukrainian State, Jewish national minority, national-personal autonomy, Ministry of Jewish Affairs, Jewish pogroms.